

Martinovics Ignác jakobinus mozgalma

Ljubomir Milin

A Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia „Starine” sorozatának 46. könyveként megjelent Vasa Bogdanov egy nagyon jelentős tanulmánya. Címe: „Hrvatska revolucionarna pjesma iz godine 1794 i učešće Hrvata i Srba u zavjери Martinovićeveih jakobinaca”. (Egy 1794-ből származó horvát forradalmi dal és a horvátok meg a szerbek rész vétele a Martinovics-féle jakobinus összeesküvésben).

A tanulmány többféle szempontból is jelentős. Először történik, hogy a szerb-horvát olvasókkal ilyen terjedelmes és bizonyítékokkal alátámasztott módon ismertetik Martinovics Ignác forradalmi eszméit és megvilágítják, milyen kapcsolataik voltak abban az időben a haladószellemű horvátoknak és szerbeknek a Martinovics-mozgalommal. A tanulmány egyben tudományos elemzéssel megcáfolja azt a hamis képet, amelyet eddig a polgári történet-írás a Martinovics-féle jakobinus összeesküvésről festett.

Bogdanov a tanulmány elején közli azt a horvát forradalmi dalt, mellyel 1794-ben Zágrábban a „Szabadság fáját” díszítették. Ennek a nagyon népszerű és elterjedt dalnak a Martinovics-jakobinusok pöre és kíméletlen megbüntetése

után minden példányát megsemmisítettek. 1948-ban, amikor a békeszerződés ügyében egy jugoszláv küldöttség Vasa Bogdanov vezetésével Magyarországon járt, a jakobinus összeesküvés egyik kivégzett vezetőjének, Hajnóczy Józsefnek a hagyatékában megtalálták ennek a dalnak teljes szövegét. A dal első két versszaka így szól:

*Zakaj issli bi Horvati
Prot Franczuzu vojuvati
ki vasz nigdar ni zbantuval
kak vasz vszaki bu valuval.*

*Nit je vasse chizse szpalil
nit na polye kad navalil,
Vassu marhu ni oskrunil,
Zzene vasse ni oskrunil...*

Vasa Bogdanov konkrét adatok alapján állítja, hogy a dal szerzője a Martinovics-féle magyar-horvát jakobinusok vezérének legszűkebb köréhez tartozott. Az a Martinovics-pártiak magatartásának köszönhető, hogy a szerző neve ismeretlen maradt – mondja Bogdanov, A Martinovics-pártiak ugyanis végig megőrizték a rendőrség és a bíróság előtt a horvátokkal való kapcsolatuk titkát. Az a körülmény azonban, hogy a jakobinus összeesküvés vezetői olvasták ezt a

dalt, és meg is volt nekik, továbbá, hogy a forradalom egyik legismertebb szervezőjének, Hajnóczy Józsefnek a hagyatékában találták, aki magyarrá akarta fordítani, azt bizonyítja, hogy a dalt és szerzőjét a Martinovics-féle jakobinusok nagyra becsülték, és hogy közöttük meg a horvát szerző között bizalmas, szoros együttműködés volt.

De e daltól függetlenül is a Martinovics-féle összeesküvésben jelentős számú horvát és vajdasági szerb is belekeveredett — állapítja meg a szerző. Közülük sokat elfogtak Martinovicssal együtt, sőt fegyházra ítélték, egyesek pedig életüket is veszítették.

A fő összeesküvők életéről és munkájáról szóló fejezetben Bogdanov érthetően különleges figyelmet fordít Martinovics Ignácra.

Martinovics családja az Arsenije Crnojević patriárka vezette nagy szerb költözés idején került Szerbiából Dél-Magyarországra. Az apja mint oszt-rák tiszt áttért a katolikus vallásra. Ignác Pesten született 1755 július 20-án. Kisgyermek korában elvesztette apját, s anyja a bácsi ferencendi kolostorba küldte iskolázásra. A gimnázium felső osztályait Baján fejezte be. Már 19 éves korában lázadozott az egyház és a ferencsek ellen, azt állítva, hogy szerzetesi fogadalma érvénytelen, mert kényszerítették rá. Közben azonban ideiglenesen megbékélt az egyházzal. Miután a budai egyetemen elvégezte a teológiát, a ferencendi növendékek bölcsészeti és matematika tanára lett. Hamarosan azonban ismét összeütközésbe került az egyházzal, s elköltözött Oszijekre. Itt kinyomatta első művét, egy bölcsészettani kézikönyvet. Később Bukovinába került, s megismerkedett Potocky gróffal. Ez az ismeretség döntő befolyással volt további életére. Martinovics abban az időben az „illir” (horvát) nyelven kívül beszélt latinul, magyarul, németül, angolul, franciául és olaszul. Potockyval — aki később a lengyel forradalom egyik vezetője lett — bejárta Bécsset, Svájcot, Franciaországot, Hollandiát, Belgiumot és Németországot, s megismerkedett korának leghaladóbb szellemű tudósaival és politikusaival.

1782-ben vitairatot adott ki a szivárvány és a fénysugarak természetéről. 1783-ban kinevezték a lavovi (lembergi) akadémiára a természettudományok tanárává. 29 éves korában a lavovi bölcsészettani kar dékánja lett. Feltalálta a mikrométer nevű műszert, amely lehetővé teszi, hogy egy hüvelyk hosszúságú vonalat 3 millió részre bontsa-

nak. Módot talált a légkör magasságának megméréséhez. Egész sor tudományos művet adott ki és új gépeket szerkesztett, például cséplőgépet, dohánycigét, repülőgépet stb. Épített egy repülőgépféleséget is, s Lavovban a levegőbe is bocsátotta, két ízben teljes sikerrel, harmadszor azonban a gép felrobbant és elégett. Műveit a legtekintélyesebb európai tudományos folyóiratok közzölték. Tagja volt a hesseni, müncheni, stockholmi, pétervári és más akadémiáknak.

A nyolcvanas évek vége felé politikai cikkeket is kezdett írni. Ostorozta az egyházat, különösen pedig a jezsuitákat, mert azok „mérget szórnak az emberek közé”. Már Lavovban nyíltan materialista nézetet vallott.

1791-ben pályázott a pesti egyetem tanári állására, de sikertelenül. Ezután Bécsbe ment, s itt II. Lipótnak, a felvilágosult abszolutistának egyik fő tanácsadója és segítője lett a magyarországi világi és egyházi hűbérurak reakciója és anti-jozefinizmusa elleni küzdelemben. 1791 novemberében udvari vegyésznek nevezték ki. Lipót halála után Martinovics igyekezett klérus-ellenes és hűbér-ellenes szellemben hatni I. Ferenc-re, az új császárra. De amikor a francia forradalomtól megrettent császár a hűbérurakkal és a katolikus egyház képviselőivel szövetkezve szélsőségesen reakciós kül- és belpolitikába fogott, Martinovics összeesküvést szőtt. Magyarhorvát demokratikus forradalmat akart kirobbantani. 1794-ben letartóztatták, halálra ítélték és 1795 május 20-án lefejezték a pesti Vérmezőn.

Vasa Bogdanov tanulmánya ezután ismerteti Martinovicsnak az összeesküvés előtti politikai műveit.

1788-ban megjelent „Memoires philosophiques ou la nature dévoilée” (Bölcséleti visszaemlékezések vagy a leplezett természet) című művében azt írja, hogy az isten eszméjét becsempészték az emberek tudatába és későbbi meggyökeresedését a papok és a hatalmon lévők segítették elő, a maguk érdekében.

Az 1790-ben megjelent „Oratio ad proceros et nobiles Regni Hungariae...” (Beszéd a Magyar Királyság közembereihez és nemeseihez) című művében azt írja, hogy rosszul teszi a nép, ha azt a természetes jogát, hogy törvényeket hozzon, átruházza akár az uralkodóra, akár pedig a magasabb társadalmi osztályra, mert ezek a maguk érdekeit képviselik, nem pedig a társadalom általános érdekeit. Az emberekre nézve mindegy, hogy a monarchia vagy az arisztokrácia járma alatt nyögnek-e.

Mindkét jármot le kell rázni, hogy a szabadság diadalmaskodjék.

Különösen érdekes Martinovics terve Magyarország szövetségi berendezésére. Alapgondolatai a következők: Magyarországot annyi országra kell felosztani, ahány nemzet van a területén. Az első a szűkebb értelemben vett Magyarország, amely az államnak azokat a területeit öleli fel, melyeken magyarok laknak. A második Illíria, mely Dalmáciából, Horvátországból és Szlavóniából áll. A harmadik Szlovákia. A negyedik Oláhország, amely a Bánátot és Erdély egy részét foglalja magában. Mindegyiknek megvan a külön országgyűlése, s itt a maga nyelvén vitatja meg a problémáit.

Vasa Bogdanov ezután áttér az összekövés megszervezésére és Martinovicsnak a forradalmat kirobantató tervére.

A közvéleménynek a forradalomra való előkészítése céljából elhatározták, hogy két titkos társaságot alapítanak. Az első a „Reformátorok Társasága”, ebbe csak kevés nemest és szegényebb mágnást kell felvenni. A másik társaság a „Szabadság és Egyenlőség” nevet kapta. 1794-ben mind a két társaságot Martinovics Ignác irányította.

A Reformátorok Társaságának az volt a célja, hogy Magyarországot köztársasággá alakítsa, amelyet két kamara kormányoz. A másik társaságnak támogatnia kellett volna ezt a törekvést. Idővel a második társaság minden tagját fel kellett volna venni az elsőbe, a Reformátorok Társasága tagjainak azonban semmit sem volt szabad tudniok a „Szabadság és Egyenlőség” társaságról. A tagjelölttől megkövetelték, hogy jellemes, erkölcsös és értelmes ember legyen és hogy két új tagot toborozzon, de úgy, hogy egyikük se tudja ki vitte be a másikat a társaságba. Erre azért volt szükség, hogy ha esetleg felfedezik a társaságot, ne állíthassanak két tanút az ajánló ellen. A jelölt esküvel kötelezte magát, hogy akár az élete kockáztatásával is terjeszteni fogja a társaság tanait. Miután megtanulta a társaság katechétáját, köteles volt azt elbuzdítani, nehogy felhasználhassák ellene. A tagoknak igyekezniük kellett népszerűvé válni és erkölcsi magatartásukkal kivívni polgártársaik tiszteletét.

A forradalom kirobantásának terve a következő volt: A két társaság taglétszámát 200000-re kell emelni. Ezek között könnyű lesz tehetséges politikai és katonai vezetőket találni. Emellett számítottak hazafiakra a polgári rendből és a katonaságból. Elhatározták, hogy ha nem tesznek eleget kívánságunknak,

hogy hívják össze az új országgyűlést, három vármegye felkel, felfegyverzi a népet és felszólítja a többi megyét, hogy csatlakozzék hozzájuk. Az együtműködést a titkos társaságok biztosítják. Ez alatt a városi polgárok, meg a parasztok a kisszámú katonaságot vagy a maguk oldalára vonják, vagy pedig szétkergetik és az erődítéseket meg a raktárokat elfoglalják. A titkos társaságok 400 tagja, mint az állam képviselői, összegyűlnek Pesten és kikiáltják a független magyar köztársaságot. A külföldön szolgáló magyar csapatokat vagyonnelkötés terhe alatt hazahívják. Pozsony és Sopron között százezer embert felfegyvereznek, Pest környékén húszezeret, Kassa és Tokaj között szintén húszezeret. A horvát határőrséget Stájerország határára küldik, a törökökkel, lengyelekkel és franciákkal pedig szövetséget kötnek. Az egyházi, kamarai és korona-birtokokat elkobozzák. Rögtön életbe léptetnek egy már előre kidolgozott ideiglenes alkotmányt, mely szavatolja a lelkiismeret és a sajtó szabadságát. Aki engedély nélkül kiszökik az országból, azt vagyonvesztéssel büntetik.

Ez volt a felkelés terve.

Vasa Bogdanov tanulmányában ezután áttér a Magyar Reformátorok Titkos Társaságának katechétájára.

A reformátorok katechétájának három fejezete van:

1. Az osztrák háznak a magyar nemzet felett gyakorolt véstetjes uralkodásáról. 2. A magyarok politikai reformjáról. 3. A magyarok felkeléséről. Itt most csak az uralom köztársasági formájára vonatkozó állásfoglalást ismergetjük.

„Minthogy magyar nemzetem, a Magyarországhoz csatolt területen élő különféle nemzetiségű népeket értünk, minden nemzetiség alkosson külön országot, legyen mindegyiknek külön alkotmánya, Magyarország alakuljon át szövetségi köztársasággá, melyben minden nemzetiség a maga nyelvet használja, a maga szokásai szerint él és szabadon gyakorolja a maga vallását”.

Különösen érdemes megismerni Martinovics Ignác fő forradalmi írását, amelynek címe: „Az emberek és polgárok katekizmusa, melyet írt La Montagne francia polgár, most pedig magyarra fordítattott.”

Martinovics ebben a katechétában kérdéselelet formájában tárgyal az emberről, a polgárról, a rabságról, a lázadásról, illetőleg a felkelésről, a királyról, a nemességről és a megújulás hasznairól.

Itt csak ezt az utolsó fejezetet ismertettjük, mivel felsorolja Martinovics politikai nézeteinek általános céljait. Ezek: a kényuralomnak és a nagyurak bitorlásának megsemmisítése; az elvett vagyonokkal a szegények segítése; a természeti és emberi jogok egyenlősége a törvény előtt; gyors és eredményes bíraskodás, a szólás, az írás és a gondolat szabadsága, anélkül, hogy másoknak kárt okoznánk vele; békes és háborítatlan élet; az adók csökkentése és a szegénység megszüntetése a mértéktelen és haszontalan adózás eltörlésével; a népoktatás megjavítása; a kémkedés és megvesztegetés kiírtása; az érdem és az erkölcs tisztelete; a vallás, a sajtó és a gondolat szabadsága. Az egész társadalom gyűlöli az erőszakos despota uralmat mások felett; szereti felebarátját, bármilyen nemzetiségű is és a bátor embereket, bármilyen vallásuk is. Az egész társadalom tiszteli az öregeket, a szófogadó gyermekeket, a becsületet, a bátor és megingathatatlan szilárd jellemet. Segíti a szegényeket és együtt érez velük.

A felvett tag esküje a következő volt: „En, N. N. esküszöm becsületemre és emberségemre, hogy a velem között feltevételeket valóban megtartom és hogy a szabadság és egyenlőség elveit minden lehetséges módon, minden erőmből támogatom, előre viszem és betartom”.

Képzeltetjük, hogy Martinovicsnak ezek a hibérelles demokratikus nézetei milyen visszhangot keltettek a feudális királyi bíróság előtt!

Martinovics 1795 januárjában cellájában megírta politikai végrendeletét. Azt írta, hogy az összeesküvők életrajzának megírását rábízza a jövődö történetíróra. Előtte a vesztőhely, láncokat hord ugyan, de a lelkiismerete nyugodt. Uralkodója azonban egész nagy monarchiájában nem élvez szabadságot, mert azt kell tennie, amit a papok és védnökeik személyi miniszterének a fejébe vernek.

Továbbá: „Világ színpada! Tudósok és hölgyek, szegények és gazdagok! Rendületlen lélekkel búcsúzom tőletek. 39 éves koromban vet véget a halál életemnek. A harangok, melyeknek a kongását sohasem tűrhettem, nem sértik többé a fülemet, a zenében, melyet szerettem, nem gyönyörködöm többé. A tudósok társat veszítenek bennem, a szegények támaszukat, a hölgyek pedig, akiknek a hajlamát élveztem, imádójukat, a tábornokok ügyes taktikust, a szabad államok törvényhozójukat, a királyok jó tanácsadójukat. Veszteimből csak a gonosznak lesz haszna”.

Tanulmányának folytatásában Bogdanov részletesen ír Martinovics legközelebbi munkatársairól. A jakobinus-összeesküvés egyik fő vezetője és ideológusa Hajnóczy József volt, Szerém vármegye volt alispánja, az udvari kamara pesti titkára, Martinovics titkos társaságának a „Szabadság és Egyenlőség”-nek igazgatója, már 1778-ban síkraszált a jobbagyság teljes megszüntetéséért és indítványozta, hogy ezt éppen a szerbek és horvátok által lakott vidékeken kezdjék meg. Hasonlóképpen követelte a vallási egyenjogúságot is. Egyik írásában azt mondta, hogy a főpapság ne legyen továbbra is külön osztály és ne legyen szavazati joga az országgyűlésen, meg a megyegyűléseken. 1. Mert aki nem nőszül, az nem olyan odaadó hazája iránt, mint mások. 2. Mert egy osztály érdeke nem állhat szemben a közösség érdekeivel. Már pedig a katolikus papság érdeke összeütközik a lakosság felének érdekeivel. 3. Mert a papság Rómától függ, kötelességei tehát összeütközhetnek egymással. — Az összes vallásokat — különösen a pravoszláv vallást — jogok tekintetében ki kell egyenlíteni a katolikus vallással”.

Vasa Bogdanov bemutatja az összeesküvés többi vezetőit is, Laczkovics Jánost, Szentmarjay Ferencet, Oz Pált, Pacsányi János és Verseghy Ferencet.

A tanulmány szerzője a második fejezetben rátér a Martinovics elleni vádakra. Azt írja, hogy Martinovics átélte minden igazi, nagy forradalmár sorát. A forradalom ellenségei tudják, hogy a forradalmárok eszméi és élete visszatérhetetlen erővel vonzzák azokat a népeket, melyeknek országaiban még nem valósultak meg az igazságnak és szabadságnak azok az eszméi, melyekért a forradalom mozgatói harcoltak és magukat feláldozták. Mivel ezeket az eszméket nem képesek letörni, más eszközhöz folyamodnak. Befektetik a forradalmi mozgalmak hordozóit. Becstelen, tisztességtelen embereknek kiáltják ki őket és igyekeznek elidegeníteni tőlük is, a forradalomtól is, eszméiktől is a tömegeket, melyek ezeknek az eszméknek a megvalósítására törekszenek. Ilyen esetekben a reakciós és ellenforradalmi elemek legkedveltebb és leggyakrabban felhasznált módszere az, hogy a legnagyobb forradalmárokat erkölcsstelenekké, becstelen zsoldosokká, kémekké, ellenséges ügynökökké, provokátorokká és besúgókká kiáltják ki.

Vasa Bogdanov azt írja továbbá, hogy a tizenkilencedik század végén, kü-

lörösen pedig a két háború közötti időben — amikor a fél-feudális Magyarországon Martinovics jakobinusainak még nem valósított eszméi még mindig időszerűek voltak, sőt a Horthy-terror nyomása alatt a magyar nép jobban törekedett megvalósításukra, mint azelőtt bármikor — a magyar polgári történetírás képviselői minden erejük megfeszítésével, eszközöket nem válogatva igyekeztek beszennyezni a magyarországi demokrata forradalom szervezőjét és vezetőjét.

Vasa Bogdanov a polgári történetírók Martinovics elleni vádjait három főcsoportra osztja: 1. Amíg Martinovics szalad volt, az udvari titkos szolgálatában állott és az udvari rendőrség bizalmi embere volt. 2. A börtönben elárulta az egész összeesküvést, valahány összeesküvő társát s így a halálukat okozta. 3. Nemzetellenes elem volt, esküdt ellensége a magyarságnak és Magyarországnak.

Korlátolt a hely, ezért nem foglalkozhatunk a polgári történetírók ez állításainak okmányokkal támogatott megcáfolásával. Akit ez a probléma közelebről érdekel, olvassa el Vasa Bogdanov tanulmányát. Itt megelégszünk a szerzőnek azzal a megállapításával, hogy az olvasó már eléggé immunis a forradalmár szerepének ilyen benutatóásával szemben. Hiszen volt alkalma a saját megfigyelése alapján meggyőződni, milyen hazugságokkal záporozzák a reakciók az igazi forradalmárokat. Atélte már a Tájékoztató Iroda hajszáját a szocialista forradalom igazi hordozói ellen, akiket fasiszta bérencenek és a Gestapo ügynökeinek nyilvánítottak.

Vasa Bogdanov a harmadik fejezetben a pört és a büntetést írja le. A pör folyamán a vádlottak ellen a törvénytelen ségek és az erőszakosságok egész sorozatát hajtották végre. A védőket mindenféle módon akadályozták kötelességük teljesítésében. Egyiküknek a vádló ezt mondta: »Uram, ön a fejével játszik, ha így védi a vádlottakat!«

1795 április 27-én hirdették ki az ítéletet, amely »Martinovics saját beismerései alapján« megállapította, hogy ő a királyi méltóság és a közbiztonság elleni összeesküvés feje, hogy meg akarta fosztani a királyt a tróntól, meg akarta dönteni az alkotmányt, fel akarta lázítani a lakosságot és olyan írásokat jelentetett meg, melyek gyalázzák a királyt«.

A negyvenkét elfogott és vádba fogott összeesküvő közül hetet lefejeztek (Martinovicsot, Szentmarjayt, Hajnóczyt, Laczkovicsot, Sigrayt, Özt és

Szolarcsikot). Ketten öngyilkosok lettek (Kralj és Fodor). Szentjóni Szabó László, a költő a fegyházban halt meg. Huszonnyolcat közülük fegyházra ítélték, s ezek éveken át rothadtak tömlőceikben. Utolsóinak közülük Versegly, a költő kapott kegyelmet 1803-ban.

Különösen érdekes a tanulmány negyedik fejezete, amelyben Bogdanov a horvátoknak és szerbeknek a Martinovics-féle jakobinus mozgalomban való részvételével foglalkozik.

A polgári történetírás lebecsülte Horvátország szerepét az európai történelemnek ebben a legviharosabb korszakában — mondja Bogdanov. A horvátok részvételét a tizenharmadik század nyolcvanas éveinek jozefinista mozgalomában nemcsak hogy nem vizsgálták meg, hanem görbe tükörben mutatták be. Többnyire csak arról írtak, hogy a hűbérurak szembeszálltak József reformjaival. Ugyanilyen tanulmányozatlan maradt az a kérdés is, hogy a horvátok hogyan viszonyultak a francia forradalom iránt.

A szerző megokolva ismerteti a horvátok kapcsolatait a jakobinus összeesküvőkkel. A fő szerves kapcsolatot a magyar és horvát jakobinusok között Jospip Kralj szlavóniai kamarai hivatalnok volt, aki öngyilkos lett, még mielőtt kihallgatták volna. Hátrahagyott levele a következő szavakkal végződik: »Szabadon éltem és inkább meghalok szabadon, mintsem hogy csak egy napra is láncra verjenek!«

A szerbek és az összeesküvők kapcsolatairól szólva Vasa Bogdanov azt mondja, hogy a szerb társadalom Magyarországon területén a tizenharmadik század folyamán a társadalmi, kulturális és politikai fejlődés olyan fokára ért, hogy körében a kilencvenes évek kezdetén már voltak követői és munkatársai a magyar jakobinusok forradalmi mozgalmának.

A szerző az ötödik fejezetben Martinovics Ignác és a jakobinus mozgalom történelmi jelentőségéről ír.

A mozgalom pozitív jellegzetességeit kiemelve a szerző ezeket a következtetéseket vonja le:

A jakobinus mozgalom az első modern nemzeti-politikai mozgalom Magyarországon és Horvátországban, mely nemcsak összetételében és vezetőségében volt határozottan népi, hanem elméletben és gyakorlatban is határozottan demokratikus jellegű volt. Martinovics összeesküvése az első önálló politikai szervezet, melyet maga a nép

teremtett és irányított függetlenül, a maga érdekei szerint. Ebben a mozgalomban vonták be először az aktív politikába a jogfosztott, elnyomott jobbágyokat. Ebben a mozgalomban találkoztunk először azzal az elvvel, hogy az elnyomott dolgozó nép felszabadítása magának a népnek a dolga. Az összeesküvés vezetőinek, Martinovicsnak és különösen Hajnóczynak egész politikája már kezdetől fogva a jobbágyok felszabadítására irányult maguknak a jobbágyoknak szervezett részvételével a demokratikus forradalom végrehajtásában.

Martinovics és Hajnóczy dolgozták ki elsőnek a dunamelléki népek konföderációjának elgondolását és egyenjogú szabad magyar népek szövetséges köztársaságának megteremtéséért folyó harcban veszítették életüket. Hajnóczy József ragyogó példája azt bizonyítja, hogy a magyar népnek mindig voltak értelmes, őszinte és áldozatkész fiai,

akik a szomszédos dunamelléki népek nemzeti egyenlőségéért és egyenjogúságáért küzdöttek, Magyarország uralkodó osztályainak elnyomó hegemónizmusa és nagyzási hóbortba esett, kizsákmányoló sovinizmusa ellen — írja Vasa Bogdanov.

A szerző harmadik következtetése az, hogy a magyar-horvát jakobinusok vezetői voltak a néphatalom és a népi állam első teoretikusai és megvalósítói. Kísérletük kudarca, semmiképpen sem csökkenti vállalkozásuk nagy jelentőségét.

Vasa Bogdanov tanulmányát ösztönzésnek szánja Martinovics és Hajnóczy írásainak és forradalmi akciójának bölcséleti, szociológiai és történelmi tanulmányozására. Terjedelmes tanulmányának végén sikraszáll Martinovics Ignác és Hajnóczy József főbb műveinek alapos tanulmányozása és szerb-horvát nyelven való kiadása mellett.

Hornyik János fordítása

